

FILOLOGIJA 66, Zagreb 2016.

UDK 811.21/.22:81'0(=214.58)
<http://doi.org/10.21857/y26kecvol9>
Izvorni znanstveni članak
Priljubljen 20.XI.2015.
Prihvaćen za tisak 25.I.2016.

Mislav Ježić

Katarina Katavić

Odsjek za indologiju i dalekoistočne studije

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3

HR-10000 Zagreb

mjezic@ffzg.hr

kkatavic@ffzg.hr

SANSKRТСKI I PRAKRTSKI KORIJENI ROMSKOGA

Romski jezik predstavlja indijski, i to novoindoarijski jezik, koji se je proširio cijelom Europom, pa tako i Hrvatskom, i mnogim dijelovima svijeta. U radu se pokazuje kako romski, iako je posudio mnogo riječi iz dijelova svijeta kojima su njegovi govornici prolazili ili u njima živjeli, dakle farsizama, bizantinizama, romanizama, slavizama i dr., pa i neke gramatičke oblike, npr. član, ipak čuva temeljni gramatički ustroj indijskoga, i to novoindoarijskoga jezika, koji se može izvoditi iz staroindoarijskoga ustroja i njegovih oblika (vedskih i sanskrtskih), preko srednjoindoiarijskih (prakrtskih), do potvrđenih romskih gramatičkih oblika i sustava koji oni čine. Pritom se moraju uzeti u obzir glasovni zakoni koji vrijede za srednjoindoiarijske jezike, a potom prepoznati i neki posebni zakoni koji vrijede za romski. Vidi se da su glasovne mijene izazvale u romskome sličan preustroj sklonidbe kao u hindskome, ali da je glagolski sustav u romskome u osnovi očuvao ustroj sintetičkih oblika, kakav je imao staroindoarijski, dok se je taj ustroj u hindskome raspao pa je stvoren nov sustav analitičkih oblika vremena, vidova i načina. Pregled izabranih gramatičkih oblika u povijesno-poredbenom okviru sastavio je Mislav Ježić, a izbor leksičkih podudarnica priredila je Katarina Katavić. Taj izbor romskih riječi (poredanih alfabetskim redom za indijske jezike) zorno oslikava kako su se glasovni zakoni za srednjoindoiarijske jezike, a potom i za novoindoarijske, i posebno romski, odrazili u oblicima romskih riječi, i kako omogućuju da se prave romske riječi po postanju (tadbhave) razlikuju od posuđenica, pa i onih teže prepoznatljivih koje se u novije vrijeme znadu posuditi iz indijskih

jezika i posebno iz sanskrta.¹

Romski jezik predstavlja indijski jezik, novoindoarijski jezik, koji se je proširio cijelom Europom, pa tako i Hrvatskom, i mnogim dijelovima svijeta.² Na toliku prostoru tijekom duga vremena stvorio se je niz njegovih narječja, koja čine proučavanje romskoga teško preglednim, ali i vrijednim truda.

Romska narječja danas se dijele na:

vlaška:

- gurbetsko (džambasko), lovarsko, kalderaško (Rumunjska...)

nevlaška:

- arlijsko i bugurdžijsko (Bugarska, Makedonija, Grčka, Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina),
- karpatska (Mađarska, Slovačka, Češka),
- baltičko-poljsko-sjevernoruska,
- sintska (Zapadna Europa)

Postoje i pararomski jezici u prostorima preko kojih su Romi došli u Europu, iranskima i sirijskima, i u prostorima do kojih su došli, u Španjolskoj i Velikoj Britaniji: tu su Romi često izgubili svoju gramatiku i zadržali samo dio svojega leksika. Tako je svoj romski jezik izgubio i dio onih Roma koji su do Hrvatske došli iz Rumunjske, a govore varijantom rumunjskoga: to su Bajaši (Međimurje...).

Oko 47% Roma danas živi u Jugoistočnoj Europi (na “Balkanu”), oko 60% onih koji su sačuvali svoj jezik.

U svojem su rječniku Romi sačuvali tragove svojega puta od Indije, preko Irana pa Byzantija do europskih krajeva u koje su došli. To se može oslikati razmjerno jednostavno imenima brojeva u romskome:³

---

¹ U ovome radu morat ćemo u primjerima uglavnom zanemariti raznolikost među romskim dijalektima, npr. nepalatalizirajućim (lovarski, sintski) i palatalizirajućim dijalektima (arlijski, gurbetski, kalderaški), kao i onima koji čuvaju *s* (lovarski, istočnogurbetski, dijelom kalderaški i arlijski) i onima koji ga mijenjaju u *h* (zapadnogurbetski, sintski). Prednost ćemo uglavnom davati konzervativnijim (bolje sačuvanim) oblicima.

² Rad je nastao na temelju izlaganja na skupu u HAZU povodom Svjetskoga dana romskoga jezika, 4. studenoga 2015.

³ U transkripciji indoarijskih izraza (osim romskoga koji ima svoj latinički pravopis) slovo *c* stoji za prednje tvrdonepčano *ć*, a *j* za prednje tvrdonepčano *đ*. (U romskim riječima slova stoje za glasove uglavnom kao u hrvatskome.)

<i>romski</i>	
ek, jekh	Skt. eka, hind. ek, perz. yek
duj	Skt. dvau, hind. do
trin	Skt. trīṇi, hind. tīn
štar	Skt. catvāri, hind. cār
pañci, pandž	Skt. pañca, hind. pāñc, perz. panj
šov	Skt. ṣakṣ, hind. chaḥ
hefta	Skt. sapta, hind. sāt, grč. <i>ἑπτά</i>
oxto	Skt. aṣṭā, hind. āṣṭh, grč. <i>ὀκτώ</i>
enja	Skt. nava, hind. no, grč. <i>έννέα</i>
deš	Skt. daśa, hind. das,

Čini se da su Romi, kojima većina imena za brojeve ima indijsko podrijetlo, glasovne oblike za brojeve jedan i pet preuzeli u Iranu, a potom za brojeve sedam, osam i devet u Byzantiju.⁴ I inače romski ima dosta perzijskih i grčkih riječi. Velik dio europskih Roma živio je stoljećima u Rumunjskoj i susjednim slavenskim krajevima pa imaju u rječniku i dosta romanizama i slavizama. Danas obrazovani Romi rado unose u romski, kada im zatreba riječ, riječi iz indijskih jezika, osobito hindskoga, a među njima ima i dosta sanskrtizama.

U Europi sebe nazivaju raznim imenima: *Romi*, *Sinti* (npr. u Njemačkoj), *Manuši* (npr. u Francuskoj), *Kale* (npr. u Španjolskoj). Ime koje su u naše vrijeme izabrali kao opće, *Rom*, izvodi se od staroindoarijske posuđenice iz afroazijskoga jezika muṇḍā *dōmba* (potvrđeno u kašmirskoj pripovijednoj zbirci *Kathāsaritsāgara* pjesnika Somadeve iz 11. st.), koja označuje čovjeka iz (razmjeno niske) kaste svirača i pjevača (izvedeno iz riječi za *bubanj*): zato riječ i glasi u romskome *Rom* (a ne *Rom*), s cerebralnim *r* od *d*, i s gubitkom nenaglašenoga sloga. Inače je riječ potvrđena u nizu novoindoarijskih jezika od Pañjāba do Rājasthāna i do Orisse te dardskih jezika na sjeverozapadu, a također u armenskome.⁵

Drugi su ih zvali *Jeḍupcima* 'Egipćanima' (*Gipsy*, *Gitano*), kako su se sami znali predstavljati, ili *Ciganima* (byz. 9. st. *Athinganoi*, *Azinganoi*). To može imati veze s njihovim putom iz Prednje Azije u Europu ili u Afriku (i preko nje u doba kalifata npr. u Španjolsku). Prema tradiciji sačuvanoj u Firdūsiovoj *Šāhnāmi*, sasanidski je kralj Bahrām Gūr pozvao (u prvoj polovini 5. st.) tisuću indijskih glazbenika da zabavljaju glazbom i plesom puk

⁴ Basham (izd. 1959.), 513.

⁵ Turner (pretis. 1989.), 313–314, br. 5570.

široj zemlji i dao im stoku i žita da se nasele, no oni su stoku i žito izveli i nastavili su se seliti dalje. U Byzantiju se spominju oko 810. g. kao *Athinganoi*. Zatim su se proširili jugoistočnom Europom, a od početka 15. stoljeća stali su se seliti i u zapadnu Europu. Tada se spominju u Hildesheimu i Baselu.⁶ Danas su velika europska nacionalna manjina bez posebne domovine. A ima ih i u drugim dijelovima svijeta kojima su prolazili, a i onima u koje su se potom preselili, kao u Sjedinjenim Američkim Državama. Gotovo svugdje su ostajali izdvojeni od ostalih i međusobno povezani, slično srodnoj indijskoj kasti *doma*. Prihvaćali su kulturne utjecaje i religiju zemalja u kojima žive, ali su dijelom sačuvali jezik i način života.

No tek u 17. stoljeću se je naslutilo, a potkraj 18. stoljeća ustanovljeno je da im je jezik indijskoga podrijetla (Johann Christian Christoph Rüdigger 1782., Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann 1787.), i to još prije nego je objavljena prva sanskrtska gramatika u Europi (Filip Vesdin 1790., 1804.), i to na osnovi sličnosti s hindskim jezikom. A sredinom je 19. stoljeća Franc Miklošič argumentirano dokazivao da su Romi morali doći s krajnjega sjeverozapada Indije po jezičnim osobinama.

Kako se može znati da je romski (sa svim svojim narječjima i govorima) indoarijski jezik? I izvodi li se iz staroindoarijskoga (vedskoga, sanskrta) i srednjoindoarijskih jezika?

To se daje prepoznati po nizu riječi koje su dovoljno slične indoarijskim, kao što je *manuš* 'čovjek', *kan* 'uho', *nakh* 'nos', *yakh* 'oko', *kalo* 'crn', *lolo* 'crven' itd. No to bi mogle biti leksičke posuđenice (ili tragovi nekadašnjega jezika), kao što je to dio brojeva (iako to nije vjerojatno npr. za dijelove lica) — kada jezik ne bi imao i gramatičku strukturu novoindoarijskih jezika.

Indijski jezici koji pripadaju indoeuropskoj jezičnoj porodici zovu se u znanosti indoarijskim da bi se razlikovali od drugih indijskih jezika koji pripadaju dravidskoj, austroazijskoj ili tibetoburmanskoj jezičnoj porodici. Indoarijska je potporodica indoeuropskih jezika izuzetna po tome što joj je, kao i romanskim jezicima, potvrđen i poznat prajezik. To je staroindoarijski, vedski i, u kasnijem standardiziranome i pojednostavljenome obliku, sanskrt.

Iz staroindoarijskoga postupno su nastali srednjoindoarijski jezici, prakrti, nizom glasovnih promjena koje su onda pokrenule morfološke i sintaktičke promjene i nastanak novih jezika. Iz prakrta su pak nastali novoindoarijski jezici.

Neke od glavnih glasovnih promjena pri nastanku prakrta bile su:

⁶ Basham (izd. 1959.), 512–515.

1. gubitak slogotvornih *r̥* i *l̥* (*r̥* prelazi u *a*, *i*, (*u*); na sjeverozapadu u *ri*, *ru*, (*i*)).
2. monoftongizacija dvoglasa *ai* i *au*.
3. svođenje triju staroindoarijskih sibilanata *ś*, *ṣ* i *s* na jedan, najčešće *s*, osim u sjeverozapadnim narječjima.
4. veliko pojednostavljanje i ujednačavanje suglasničkih skupina: one u prakrtima ne mogu imati više od dvaju suglasnika, a i ti se moraju posve asimilirati po zvučnosti, mjestu i načinu izgovora te postaju geminate (dopuštena je razlika samo po aspiriranosti ili po nazalnosti) ili se moraju razbiti anaptyktičkim samoglasnicima: *ṣyotsnā* (mjesečina) postaje *ṣoṅhā* ili *ṣoiṣṇā*, *dharma* postaje *dhamma*, *akṣi* postaje *akkhi* itd.
5. slogovi se ritimički ujednačuju tako da mogu imati samo 1 ili 2 more (*mātrā*): stoga je u zatvorenu slogu moguć samo kratak samoglasnik, a ako se samoglasnik ostvaruje kao dug, ne mogu mu slijediti dva suglasnika, nego najviše jedan: mogući su nizovi glasova: $\check{V}$, $\bar{V}$, $\check{V}CC$, $\check{V}NC$ i $\bar{V}C$ (nemoguće je $\bar{V}CC$ ili $\bar{V}NC$).
6. postupno slabe pojedinačni suglasnici, bezzvučni postaju zvučni, otjesnačuju se (frikativiziraju) i u posljednjoj fazi i gube, od aspirata često ostaje samo aspiracija *h*.
7. slabi i sibilant u aspiratu *h*.
8. *y* često palatalizira zubnike, a i sam prelazi u $\check{d}$ (transl. *j*).
9. velika su ograničenja glasova koji mogu stajati na kraju riječi: u načelu samoglasnici i poslijesamoglasni nazal *anusvāra ṃ*. (U prijelazu na novoindoarijske jezike može doći do novih glasovnih promjena ako se stanu gubiti završni samoglasnici.)

U načelu samo su oni riječi i jezični oblici novoindoarijski, koji pretpostavljaju te srednjoindoarijske glasovne promjene kroz koje su prošli staroindoarijski glasovi i glasovne skupine. Stoga, ako se u romskome javljaju riječi kao *čakra* 'kotač' ili *čitra* 'slika', 'nacrt', one neće biti novoindoarijske ni izvorno romske, nego u novije vrijeme posuđeni sanskrtizmi (*tat-same*). A riječi kao *kan* 'uho', *nakh* 'nos', *yakh* 'oko', *arakhavel* 'čuva', *aṣunel* 'sluša' itd. bit će novoindoarijske i romske (*tadbhave*) jer su prošle takve glasovne promjene:

sti. *kaṇṇa* > pkt. *kaṇṇa* / *kāṇa* > H. *kān* / R. *kan*

sti. *akṣi* > pkt. *akkhi* > H. *ākḥ* / R. *yakh*

Novoindoarijski se značaj očituje i u gramatičkome ustroju romskoga. Osobne zamjenice tu glase:

<i>staroindoarijski</i>	<i>prakt</i>	<i>hindski</i>	<i>romski</i>
aham / mām 'ja'	ahā / mā	maī	me
tvam 'ti'	tuvā... tuhū	tū	tu
vayam / asmān 'mi'	asme / amhe	ham	amen
yūyam / yuṣmān 'vi'	tumhe	tum	tumen

U sklonidbi imenica (i zamjenica) raspao se sustav staroindoarijskih osam padeža. Prvo se je stao gubiti dativ i zamjenjivati genitivom, zatim se ablativ suobličio instrumentalu, a na kraju su se u novoindoarijskim jezicima ostali razlikovati samo još izravni i kosi padež, a kosomu su se padežu stali dodavati prethodni složenični dočetcu ili posljelozu (postpozicije) da bi se razlikovala padežna značenja. U tome je ishodu romski vrlo blizak hindskomu.

<i>hindski — jednina</i>		<i>romski</i>	
N. gāv 'selo'	bakrā 'jarac'	gav 'selo'	bakro 'ovan'
Acc. gāv (ko)	bakrā / bakre ko	gaves	bakres
I. gāv se	bakre se	gaves-sa	bakres-sa
D. gāv ko	bakre ko	gaves-ke	bakres-ke
Abl. gāv se	bakre se	gaves-tar	bakres-tar
G. gāv kā / kī / ke	bakre kā / kī / ke	gaves-ko /-ki /-ke	bakres-ko /-ki /-ke
L. gāv mē / par	bakre par	gaves-te	bakres-te

<i>hindski — množina</i>		<i>romski</i>	
n. gāv	bakre	gava	bakra
acc. gāv / gāvō ko	bakre / bakrō ko	gaven	bakren
i. gāvō se	bakrō se	gaven-ca	bakren-ca
d. gāvō ko	bakrō ko	gaven-ge	bakren-ge
abl. gāvō se	bakrō se	gaven-dar	bakren-dar
g. gāvō kā / kī / ke	bakrō kā / kī / ke	gaven-go /-gi /-ge	bakren-go /-gi /-ge
L. gāvō mē / par	bakrō mē / par	gaven-de	bakren-de

U navedenim primjerima imenice H. *gāv* i R. *gav* te H. *bakrā* i R. *bakro* ishod su podudarna razvoja preko prakrta:

sti. *grāma* > pkt. *gāma* > *gām'* > H. *gāv* / R. *gav*

sti. *barkara* 'jare, janje' > (dem.) *barkaraka* / *varkaraka* > pkt. *bakkaraga > pkt. *bakaraa > H. *bakrā* / R. *bakro*

Posljelozni se izvode iz dočetnih dijelova složenica: H. *se* 'sa, pomoću; iz / od' izvodi se iz sti. *sahita* 'praćen', 'združen', H. *par* 'na' iz sti. *para* 'gornji', a H. *mē* 'u' iz *madhye* 'u sredini', 'među'.

Osobito su zanimljivi primjeri genitiva: H. *kā* / *kī* / *ke* i R. —*ko* /-*ki* /-*ke* (-*go* /-*gi* /-*ge*) koji se izvode iz dočetka sti. *kr̥ta* 'učinjen, uzrokovan od' > pkt. *kaṭa*, f. *kaṭī*, pl. *kaṭe* > pkt. *kaa*, f. *kaī*, pl. *kae* > *kā*, f. *kī*, pl. *ke*.

Tu pratimo dugotrajni usporedni niz mijena u prakrtima i novoindoarijskim jezicima, hindskome i romskome. Ujedno vidimo da se staroindarijska sklonidba potpuno preustrojila, urušavajući se preko srednjoindoarijske, osobito posljednje faze - *apabhraṃṣe*, do ponovnog ustrojavanja u novoindoarijskim jezicima, koje polazi od složenica / kompozicije i završava u novim analitičkim oblicima padeža (pred posljelozima ne stoji više osnova, nego kosi padežni oblik).

No da ne pomislimo da se romski razvijao u izolaciji od jezika s kojima su Romi dolazili u doticaj, možemo navesti da je u »balkanskome jezičnome savezu« primio član koji indoarijski jezici nemaju, pa mu oblici *bakro* 'ovan', *bakri* 'ovca' i *bakre* 'ovce' (mn.) s članom glase: *o bakro*, *i bakri* i *e bakre* — sve se vrlo harmonično spojilo tako da se i ne vidi da član koji se mijenja slično kao i imenica koju prati nije indijskoga, nego grčkoga podrijetla: ó, ἦ, οἰ, koji se čitaju *o*, *i*, *e*.

Kod glagola imamo dijelom usporedan razvoj, ali romski je manje urušio stari sustav sprežidbe negoli hindski u kojem više nema starih sintetičkih (staroindarijskih) glagolskih oblika, nego se glavna vremena u indikativu izriču analitički pomoću a) glagolskoga participa prezenta aktivnoga (radnoga i negotovoga: prijelaznoga ili neprijelaznoga, ovisno o glagolu) i pomoćnoga glagola ili b) glagolskoga participa perfekta (tj. gotovoga) pasivnoga (zapravo, neprijelaznoga).

Tako se u hindskome negotovo sadašnje (zapr. svagdašnje) vrijeme izriče:

mē kar(a)tā /-*tī hū* otpr. 'ja sam čineći /-ća', 'I do / make' (tr.)
mē jātā /-*tī hū* otpr. 'ja sam hodeći /-ća', 'I go / walk' (intr.)

A sadašnje nesvršeno (trajno) vrijeme:

mē kar(a) rahā /-*ī hū* otpr. 'ja ostajem čineći /-ća, radeći /-ća', 'I am doing / making'
mē jā rahā /-*ī hū* otpr. 'ja ostajem hodeći /-ća', 'I am going / walking'

Gotov se pak vid u sadašnjosti izriče:

mē ne (kām(a)) kiyā hai (agentiv / ergativ) otpr. 'od mene je (posao) učinjen, urađen'

mē gayā /-ī hū (nema agentiva; nominativna aktivna konstrukcija jer je glagol neprijelazan) 'otišao /-la sam'

Prošlo se negotovo vrijeme izriče tako da se umjesto prezenta pomoćnoga glagola *honā* 'biti' (on se izvodi iz sti. *bhū*, *bhavati* 'biva', 'jest') uz particip prezenta stavlja oblik koji se shvaća kao prošlo vrijeme pomoćnoga glagola / kopule *thā / thī / the* (koji se mijenja po rodu i broju, kao posljelog *kā* u sklonidbi; a izvodi se iz sti. *sthita* 'stajao /-la'):

mē (kām(a)) kar(a)tā /-tī thā / thī. 'ja sam činio /-la / radio /-la'
mē jātā /-tī thā / thī otpr. 'ja sam išao /-šla'

U prošlom se gotovome vremenu rabi isti oblik kopule uz particip perfekta (gotovi particip):

mē ne (kām(a)) kiyā thā (agentiv / ergativ) otpr. 'od mene je (posao) bio (bijaše) učinjen'
mē gayā /-ī thā / thī (nema agentiva; nominativ, aktiv) 'bio /-la sam (bijah) otišao /-la'

Taj je sustav u hindskome vrlo bogat i razrađen, ali novostvoren.

U romskome nije tako. U romskome su dva glavna vremena prezent i preterit. Niz se drugih glagolskih oblika izvodi iz njih dometcima. A ona izgledaju ovako:

Prezent

kerel 'radi, čini', sg.	pl.	džal 'ide', sg.	pl.
1. kerav	keras	džav	džas
2. keres	keren	džas	džan
3. kerel	keren	džal	džan

Preterit

kerel 'radi, čini', sg.	pl.	džal 'ide', sg.	pl.
kerdem	kerdam	gelum	gelam
kerdan	kerden	gelan	gelen
kerdas	kerde	gelo	gele

U romskome prezent nije analitičko, nego još uvijek jest sintetičko vrijeme. Ne samo da tako izgleda, nego ako bolje promotrimo glasovne zakone, prepoznat ćemo da su oblici glagolskih lica uvelike sačuvani kroz glasovne mijene.

Ako pogledamo ove romske riječi koje su nastale od staroindoarijskih:

sti. *bhūmi* 'zemlja' > R. *phuv*
sti. *dhūma* 'dim' > R. *thuv*
sti. *nāman* 'ime' > R. *anav*

sti. *bhrātṛ* 'brat' > R. *phral*

sti. *devatā* 'božanstvo' > R. *devel*

sti. *śata* 'sto' > R. *šel / šol*

uočit ćemo da se u romskome gubi nenaglašeni samoglasnik na kraju riječi, a *m* prelazi u *v*. Isto tako u takvu položaju *t* prelazi u *l*. (Usput rečeno, refleks *l* za sti. *t* povezuje romski s dardskim jezicima na sjeverozapadu indijskoga potkontinenta.)

Stoga možemo povezati romsku sprežidbu sa staroindoarijskom, barem nastavke u prezentu:

<i>staroindoarijski</i>	<i>romski</i>
1. l. sg. karomi yāmi	kerav džav
2. l. sg. karoši yāsi	keres džas
3. l. sg. karoti yāti	kerel džal
3. l. mn. kurvanti yanti	keren džan

Dodatno se može pripomenuti da su i korijeni glagola sti. *kr*, R. *ker* i H. *kar* podudarni, kao i korijeni glagola sti. *yā*, R. *dža*-(l) i H. *jā*-(*tā*) (v. gore) te korijen glagola sti. *gam* i oblici R. aorista *gelo* i H. participa gotovoga *gayā*. Tako se oblici *džav* i *yāmi* mogu izvesti sve još iz indoeuropskoga oblika *yeH₂mi, a oblici *gayā* i *gelo* od indeuropskoga **g^wm̥-to*! No i u hinds-kome i u romskome ti se korijeni dopunjuju gradeći (jedinstvenu) mješovitu glagolsku paradigmu.

Od prezenta i preterita kao temeljnih oblika u romskome se tvori više izvedenih oblika: npr. dometkom *-as* od prezentskih se oblika tvori imperfekt, a od preteritskih pluskvamperfekt i sl.

Starinu čuva i romski particip prezenta na *-ando-*, *-indo-*, kao *prastando(j)* 'trčeći, -a, -e' od gl. *prastal* (stind. *pra-sthā-*), *kerindo(j)* 'radeći', 'čineći, -a, -e' od gl. *kerel* (stind. *kar-/kr-*), *rovindoj* 'plačući, -a, -e' od gl. *rovel* itd. (stind. *rud-*), gdje podudarnost sa stind. dometkom *-ant/-at*, a prakrtskim tematiziranim *-am̥ta-*, ne samo da postoji, nego je još i prepoznatljiva.

Malo je manje površno prepoznatljiv, ali ništo manje podudaran i particip neprijelazni gotovi (ppp.): *kerdo* 'učinjen' od gl. *kerel* (stind. *kar-/kr-*, pkt. *karoti*, ppp. *kr̥ta*, pkt. *kaṭa*), *čhindo* 'rezan' od gl. *čhindel* (stind. i pkt. *chinda-ti*, ppp. *chinna*), *dikh-lo* 'viđen' od gl. *dikhel* (stind. *dr̥ś-*, pkt. *dikkhati*, ppp. *dr̥ṣta*, pkt. *diṭṭha*), *kamlo* 'ljubljen' od gl. *kamel* (stind. i pkt. *kam-*, ppp. *kānta*, pkt. *kaṃta*), pa i *phandito* 'vezan', 'zatvoren' od gl. *phandel* (stind. *bandh-*, pkt. *bandh*, ppp. *baddha*) i *rodito* 'tražen' od gl. *rodal* (stind. *dhūṇḍh-*, pkt. *ḍhūṇḍholai*). Sve su to participi nastali od staroindijskih i prakrtskih participa na *-ta*, koje iza osnova na *n*, *r*, *l* u romskome postaje *-do*, a iza osnova

na *m*, *s*, *ś*, *k*, *g* ili *kh* postaje *-lo* (opet *l* od *t* u romskome, kao u 3. l. sg.);⁷ oni pak na *-ito* odražuju staroindijske i prakrtske participe na *-ita*.

Zanimljivo je da ti participi nisu naprosto *tadbhave* (tj. kao participi izvedeni iz prakrtskih i staroindoirijskih participa), nego analogijom novouspostavljene tvorbe od romskih osnova i eufonijskih varijanata participskoga dometka.

Analogno su se nanovo uspostavili iz istih staroindoirijskih i prakrtskih participa i hindski participi negotovi: *kar(a)tā /-tī /-te* i *jātā /-tī /-te*, ali participi gotovi tih glagola *kiyā* i *gayā* jesu *tadbhave*, izravno izvodi iz pkt. *kida(-ka)*, *kiya(-a)* i *gada(-ka)*, *gaya(-a)*. No većina drugih kao *dekh(a)tā /-tī /-te* i *dekhā /-ī /-e*, *ched(a)tā /-tī /-te* i *chedā /-ī /-e* itd. jesu analogijom ujednačeni novouspostavljeni oblici iz (naslijedenih) osnova i dometaka.

To bi mogao biti izbor gramatičkih primjera za ovu priliku, koje je uzeo u zadatak izabrati Mislav Ježić za ilustraciju toga kako možemo s izvjesnošću znati da je romski novoindoirijski jezik, srodan s hindskime, i to takav u kojem se i mnogi gramatički oblici mogu izvoditi iz staroindoirijskoga (vedskoga i sanskrta) preko prakrta, kao što se mogu i mnoge riječi sačuvane u romskome.

A evo izbora riječi koje mogu oprimjeriti leksičke podudarnosti između romskoga i hindskoga, odnosno prakrta i staroindoirijskoga (vedskoga, sanskrta), a koje je skupila kolegica Katarina Katavić:⁸

<i>romski</i>	<i>hindski</i>	<i>prakrt</i>	<i>staroindoirijski</i>
abser (prilika)	avasar	avasara	avasara
akhor (orah)	akharoṭ	akkhoḍa	akṣoṭa
anav (ime)	nām	nāma	nāman
ando (u)	andar	aṃto	antar
angali (zagrljaj)	ākwār	aṃkavāli	aṅkapāli
angar (ugljen)	aṅgār	aṃgāra	aṅgāra
angle (najprije)	agalā	-aggala-	agra
anro (jaje)	aṇḍā	aṃda	aṇḍa
arakhavel (čuvati)	rakhanā	ārakkha-	√RAKṢ, ā- rakṣati*
asal (smijati se)	haṃsanā	hassai	√HAS, hasati
asva (suza)	āṃsū	aṃsu	aśru
ašunel (čuti)	sunanā	suṇedi	√ŚRU, śṛṇoti

⁷ Courtiade (2008.), 393 i 401.

⁸ Pri tome je za provjeru etimologija dragocjen bio rječnik Sir R. L. Turnera (1966./1989.)

<i>romski</i>	<i>hindski</i>	<i>prakrt</i>	<i>staroindoarijski</i>
baj (rukav)	bāṃh	bāhu	bāhu
bakri (ovca)	bakrī	barkara-ka	barkara
bal (dlaka)	bāl	vāla	vāla
baro (velik)	baḍā	vaḍḍa	vaḍra
bićinel (prodati)	becanā	vikkiṇāti	vikriṇāti
bokh (glad)	bhūkh	bhukkhā	bubhukṣā
b(e)rš (godina)	varṣ	(vassa)	varṣa
but (mnogo)	bahut	bahutta	bahutva
čačo (istinit)	sāc	sacca	satya
čiriklo (ptica)	ciḍiyā	ciḍiga	caṭaka
čor (kradljivac)	cor	cora	cora
čorel (ukrasti)	coranā	coreti	√CUR, corayati
čući (dojka)	cuci	cuci	cuccu, cucci
čumi-del (poljubiti)	cumanā	cucuya-	√CUMB, cumbati
čhib (jezik)	jībh	jibbhā	jihvā
čhuri (nož)	churā	churā, churī	kṣurā, kṣurī
čhinel (rezati)	chinānā	chiṃdai	√CHIND, chindati
dand (zub)	dānt	daṃta	dantaka
dar (strah)	ḍar	-	dara
darel (bojati se)	ḍaranā	dāraṃta	√DR̥, dr̥ṇāti, dārayati
das (ne-Rom)	dās	dāsa	dāsa
del (dati)	denā	deī	√DĀ, dadāti
Devel (Bog)	dev	(devayā)	devatā
dikhel (vidjeti)	dekhanā	dakkhāi	√DR̥Ś, dr̥kṣati
doš (grijev)	doṣ	(dosa)	doṣa
dukh (bol)	dukh	dukkha	duḥkha
dur (dalek)	dūr	dūra	dūra
ḍi (dah)	jī	jīva	jīva
džal (otíci)	jānā	jāi	√YĀ, yāti
džangavel (buditi)	jāganā	jaggāvai	jāgrati
džanel (znati)	jānanā	jānai	√JĀNĀ, jānāti
dživdipen (život)	jīvan	jīvai	jīvana
džuv (uš)	jūṃ	jūā	yūka

<i>romski</i>	<i>hindski</i>	<i>prakrt</i>	<i>staroindoarijski</i>
gav (selo)	gāṃv	gāma	grāma
ginel/đinel (brojati)	ginanā	gaṇeī	√GAN, gaṇayati
xal (jesti)	khānā	-	√GHAS, ghasati
irat/erat (noć)	rāt	rātī	rātri
jag (vatra)	āg	aggi	agni
jakh (oko)	āṃkh	akkhi	akṣi
kalo (crn)	kālā	kāla	kāla
kamel (voljeti)	kām	kāma	kāma
kan (uho)	kān	kaṇṇa	kaṇa
kinel (kupiti)	-**	vi-kkiṇāti	√KRĪ, krīṇāti
kon (tko)	kaun	-	kaḥ punar
khelel (igrati se)	khelanā	khelai	√KHED, khedati
kher (kuća)	ghar	ghara	gr̥ha
ladž (sram)	lajj	lajjā	lajjā
lel (uzeti)	lenā	laheī	√LABH, labhati
lil (pisati)	likhanā	lihia	√LIKH, likhita
lolo (crven)	lāl	lohia	lohita
ma (ne)	mat	mā	mā
mačo (riba)	machalī	maccha	matsya
makh (muha)	makkhī	makkhiā	makṣikā
mangel (željeti)	māṃganā	maggai	√MĀRG, mārgati
manuš (čovjek)	manuṣ	mānuṣa	mānuṣa
mas (meso)	māms	māsa	māmsa
melalo (prljav)	mailā	-	malina
merel (umrijeti)	maranā	marai	√MR, mriyate
muj (usta)	mūṃh	muha	mukha
muso (miš)	mūṣ	mūsī	mūṣa
muter (mokraća)	mūt	mūtta	mūtra
na (ne)	na	na	na
najol (kupati se)	nahānā	nhāna	√SNĀ, snāti
nakh (nos)	nāk	nakka	nāsika
pani (voda)	pānī	pāṇīa	pāṇīya
paše (blizu)	pās	passa, pāsa	pārśve
patri(n) (list)	patra	(patta)	patra
-pe(n) (-stvo)	-pan	-tpa- (?)	-tvam (?)
pe (po)	par/pe	uppariṃ	*uppari (?)
pekel, pećel (peći)	pakānā	pacai	√PAC, pacati

<i>romski</i>	<i>hindski</i>	<i>prakt</i>	<i>staroindoarijski</i>
piro (noga)	pair	-	*padara (?)
purano (star)	purānā	purāṇa	purāṇa
pustik (knjiga)	pustak	-	pustaka
phak (krilo)	pakṣ	pakkha	pakṣa
pharo (težak)	bhārī	bhāra	bhāra
phen (sestra)	behen	bahiṇī	bhaginī
phirel (lutati)	phiranā	phirai	phirati
phov (obrva)	bhaū(h)	bhumā	bhrū(-vā?)
phral (brat)	bhāi	bhāā, bhāi	bhrāṭṛ
phu _o (star)	būdhā	buddha	vṛddha>vuddha
phuv (zemlja)	bhūmi	bhūmi	bhūmi
rašaj (svećenik)	ṛṣi	SZPkt raṣaya	ṛṣi
rat (krv)	rakt (skt.)	ratta	rakta
rovel (plakati)	ronā	rovaï	√RUD, rodati
saro (sve)	sab	sāra, sabba	sarva
sap (zmija)	sāp	sappa	sarpa
sasto (zdrav)	svasth (skt.)	sattha	svastha
šašuj (svekrva)	sāsū	sassū	śvaśrū
sikel, sikavel (učiti)	sīkhanā	sikkhati (Caus. sikhāpeti)	√ŚIKṢ, śikṣati
sovel (spavati)	sonā	svapati, su-pati	√SVAP, svapiti
sungal (njušiti)	sūṅghanā	suṅghai	śṛṅkhati
šero (glava)	sar/sir	sira	śiras
šing (rog)	sīṅg	siṅga	śṛṅga
šol/šel (sto)	so	sata	śata
šukarel (sušiti)	sūkhanā	sukkha-	√SUṢ, suṣkati
truš (žeđ)	tṛṣṇā	-	tṛṣyā
thagar (kralj)	ṭhākur	-	ṭhakkura
than (mjesto)	sthān	thāṇa	sthāna
thovel (prati)	dhonā	dhovaï	√DHŪ, dhūnoti
thud (mlijeko)	dūdh	duddha	dugdha
thuv (dim)	dhuā	dhūma	dhūma
učo (visok)	ūmcā	ucca	ucca
upral (gore)	ūpar	upparim	uppari (ut-para-taḥ)

<i>romski</i>	<i>hindski</i>	<i>prakrt</i>	<i>staroindoarijski</i>
ural (letjeti)	uḍanā	uḍḍeī	uḍḍDī, uḍḍayate, uḍḍīyate
vakerel, vaćarel (govoriti)	vāk	vācā	vāc/vāk, vaktum
vaj (ili)	vā	vā	vā
var (put, puta)	bār	vāra	vāra
vast (ruka)	hāth	hattha	hasta

* umjesto infinitiva naveden je glagolski korijen i glagol u 3. l. jd. prez. akt.
 ** hindski glagol *kharīdanā* perzijskog je porijekla

Razmatrajući ustroj romskoga prvo smo pogledali na neke crte gramatičkoga ustroja, a potom na izbor iz leksika. Jasno smo mogli uočiti ne samo da je romski srodan i podudaran s drugim novoindoarijskim jezicima, nego da gdjekada, na primjer u sustavu sprežidbe, čuva i veću starinu od, recimo, hindskoga. Romski ktomu oprimjeruje novoindoarijski jezik koji nasljeđuje osobine što su se pojavljivale negdje od Aśokina vremena u sjeverozapadnim narječjima prakrta (refleks glasa *r* kao *ra*, *ru* (*rašaj*, *truš*), a ne samo *a*, *i*, itd.), a potom u novoindoarijskim i dardskim jezicima i govorima (refleks *t* kao *l* po otpadanju završnoga samoglasnika itd.), a i preko njih još jasno pokazuje kako i koliko je ukorijenjen u prakrtima i, osobito, staroindoarijskome. Ako se uzmu u obzir svi glasovni zakoni za srednjoindoarijske jezike, a potom i za novoindoarijske, i posebno romski, koji su se odrazili u oblicima romskih riječi, oni omogućuju da se prave romske riječi po postanju (*tadbhave*) jasno razlikuju od posuđenica, a time i da se prepozna očuvani izvorni romski leksik.

Zbog svega toga možemo reći da romski s gledišta jezikoslovlja predstavlja dragocjeno jezično nasljeđe. Stoga se može govornicima njegovima reći ga vrijedi očuvati, njegovati i razvijati.

Naravno, dodatno kulturološko blago predstavljaju i one sastavnice romskoga u kojima se je odrazio i doticaj Roma sa svim kulturama čijim su područjima prolazili, a sred kojih su ipak očuvali svoju posebnu jezičnu baštinu. Stoga je romski pun farsizama, bizantinizama, romanizama, slavizama i europeizama. No nije neprirodno, nego, naprotiv, primjerno i skladno kada romski jezikoslovci zagledaju i u indijske jezike, a preko njih i u sanskrt, tražeći nove riječi za nove civilizacijske pojmove. Oni, budu li to umjeli, na to imaju jednako pravo kao francuski, engleski ili ruski na obogaćivanje iz latinskih, grčkih i staroslovljenskih leksičkih izvora. No to, naravno, nije više povijesno- ni poredbeno-jezikoslovljna, nego standardološka tema.

Literatura

- Basham, Arthur Llewellyn. 1954., 1959. *The Wonder that Was India*, New York: Grove Press.
- Bloch, Jules. 1933. *L'Indo-aryen du Véda aux temps modernes*, Paris. Engl. prošireno izdanje (1965.), *Indo-Aryan from the Vedas to Modern Times*, prev. Alfred Master, Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien-Maisonneuve.
- Bubenik, Vit. 1996. *The Structure and Development of Middle Indo-Aryan Dialects*, Delhi: Motilal Banarsidass.
- Cardona, George i Dhanesh Jain. 2003. *The Indo-Aryan Languages*, London-New York: Routledge.
- Courthiade, Marcel. 2008. Pregled morfoloških promjena u romskom jeziku, u: Kajtazi, Veljko (2008.), *Romano-kroacijako thaj Kroacijako-romano alvari. Romsko-hrvatski i Hrvatsko-romski rječnik*, Zagreb: Odjel za orijentalistiku HFD-a i Kali Sara, 389–404.
- Demir, Ljatif i Nevsija Durmiš. 2012. *Gramatika romskoga jezika*, Zagreb: Kali Sara.
- Kajtazi, Veljko. 2008. *Romano-kroacijako thaj Kroacijako-romano alvari. Romsko-hrvatski i Hrvatsko-romski rječnik*, Zagreb: Odjel za orijentalistiku HFD-a i Kali Sara.
- McGregor, Ronald Stuart. 1993., 1997. *The Oxford Hindi-English Dictionary*, Delhi: Oxford University Press.
- Lapov, Zoran. 2008. Riječ redaktora, u: Kajtazi, Veljko. 2008. *Romano-kroacijako thaj Kroacijako-romano alvari. Romsko-hrvatski i Hrvatsko-romski rječnik*, Zagreb: Odjel za orijentalistiku HFD-a i Kali Sara, 13–19.
- Mayrhofer, Manfred. 1951. *Handbuch des Pāli*, sv. I–II, Heidelberg: Carl Winter.
- Rašić, Nikola. 2008. Uvod u gramatičku strukturu romskih govora u Hrvatskoj, u: Kajtazi, Veljko. 2008. *Romano-kroacijako thaj Kroacijako-romano alvari. Romsko-hrvatski i Hrvatsko-romski rječnik*, Zagreb: Odjel za orijentalistiku HFD-a i Kali Sara, 345–388.
- Tahirović-Sijerčić, Hedina. 2000. *Bosansko-romski i Romsko-bosanski rječnik. Bosnaki-Rromani thaj Rromani Bosnaki alavari*, Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke.
- Turner, Ralph L. 1966., pretis. 1989. *A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages*, London-New York-Toronto: Oxford University Press.
- Uhlik, Rade. 1983. *Srpsko-hrvatsko-romsko-engleski rečnik. Romengo alavari*, Sarajevo: Svjetlost.

Sanskrit and Prakrit Roots of the Romany Language

Abstract

The Romany language is a New Indo-Aryan language which has spread through the whole of Europe, including Croatia, and through many other parts of the world. The paper shows that the Romany language betrays many traces of contacts with the languages of those regions in which its speakers lived or passed through. It contains many loanwords from Persian, Byzantine Greek, Romance and Slavic languages, etc. It also betrays some traces of foreign influences, like articles, in its grammar. The Romany language preserves, however, the basic grammatical structure of an Indian, New Indo-Aryan, language. Its grammatical forms can be traced through the Middle Indo-Aryan languages (Prakrits) to the Old Indo-Aryan language (Vedic, Sanskrit). In recognizing forms, as in recognizing the origin of words, the phonetic laws of change of Old Indo-Aryan through Middle Indo-Aryan to New Indo-Aryan, and specifically to the Romany language, must be taken into account. It can be clearly shown that declension underwent a parallel change in Romany as it did in Hindi, but that the verbal system in Romany basically preserved the synthetic verbal forms inherited from the Old Indo-Aryan language. In this respect, Romany preserved the verbal system better than Hindi, where it collapsed, and a new system of analitical formation of tenses, aspects and moods had to be created. While Mislav Ježić prepared the survey of grammatical forms in the historical and comparative framework, Katarina Katavić prepared a selection of lexical items derived from Old and Middle Indo-Aryan vocabulary. This list of words clearly illustrates how phonetic laws for Middle Indo-Aryan languages, and then specifically for Romany, produced the current forms of genuine Romany words (*tadbhava*), and how they can be distinguished from loanwords, including those which were borrowed from Indian languages, and especially from Sanskrit, in modern times.

Ključne riječi: sanskrtski, prakrtski, romski

Key words: Sanskrit, Prakrit, Romany language

